

Mustafa Uğurlu ARSLAN*

ALÎ EMİRÎ EFENDİ DÎVÂNINDA KİTAP VE ŞÂİRİN "KİTÂB" REDİFLİ ÜÇ GAZELİ

Öz: Alî Emîrî Efendi, yirminci asrın başlarında adı kitapla birlikte anılan Osmanlı münevverlerinden birisidir. O, kendisini ve bütün olarak kâinâtı "kitapların dünyası" üzerinden anlamış ve anlamlandırmıştır. Anlam, düşünce ve duygu dünyası arasındaki geçişler, hep kitap ve şiir aracılığıyla gerçekleşmiştir. Alî Emîrî Efendi'de şiir/kitap okuma merakı, dokuz yaşlarında amcası Şâ'ban Kâmî Efendi'nin kendisine hediye ettiği Mısır basması nadir bir eserle başlamış, ilerleyen yıllarda bu merak bir tutkuya dönüşmüştür. Özellikle geçmişte Diyarbakır'da bir milyon kırk bin ciltlik bir kütüphanenin varlığından haberdar olduktan sonra, kendisi de zengin bir kütüphane kurmanın hayali ile ömrünü kitap toplama ve nevâdiru'l-âsâr adını verdiği pek çok eseri neşretmeyle geçirmiştir. Alî Emîrî Efendi, kitaba olan aşkını hem nazmına hem nesrine yansıtmış, özellikle dîvânında, okumuş olduğu kitaplar ve yazarlardan bahsetmiş ve "kitâb" redifli üç gazel kaleme almıştır. Bu çalışmada Alî Emîrî Efendi'nin kitap sevgisinin dîvânına yansımaları ele alındı ve dîvânında yer alan "kitâb" redifli üç gazel Latin harflerine aktarıldı.

Anahtar Kelimeler: Kitâb, gazel, Alî Emîrî Efendi, dîvân, kitap sevgisi.

BOOK IN ALÎ EMİRÎ EFENDİ'S DIVAN AND TREE GHAZELS RHYMED "KITAB"

Abstract: Alî Emîrî Efendi is one of the rare Ottoman intellectuals who is recalled with books in the early twentieth century. He understands and gives meaning to himself and the whole universe with books. The transitions between his world of meaning, thoughts and feelings came into existence via book and poem. His reading interest started with his uncle Sâban Kâmî Efendi who gave him a rare piece of Egypt pressing books and this interest turned into a passion in the advancing years. Especially after he learned about a library in Diyarbakır that has one million and forty thousand books, he collected and disseminated books in dreams of founding a rich library. Alî Emîrî Efendi reflected his love of books both to verse and prose as well, he mentioned about books and writers he read in his divan and wrote three ghazels rhymed "kitab". In this study, it has been investigated the reflections of Alî Emîrî Efendi's books loving to his divan and tree ghazels rhymed "kitab" in his divan has been translated from Arabic letter to Latin letter.

Keywords: Book, ghazel, Alî Emîrî Efendi, dîvân, books loving.

birikime sahip bir kimse olduğunu göstermektedir: “İş bu kitabı Sivasta aldığım bu mahalle şerh edildi.(Emîrî 1299) Ey gören bu şerhi ta’yîb eyleme, gün olur bâis-i rahmet olur.”

Klâsik edebiyatımızın tezkire yazarlarından Latîfî ve Alî Emîrî Efendi gibi şairler kitap ile ilgili müstakil gazeller kaleme almışlar, kitaba olan muhabbetlerini şiir yoluyla dile getirmişlerdir. Latîfî’nin aşağıdaki gazeli kitabın bir şairin gözünde nasıl bir yer edindiğine dair ipuçları vermesi açısından önemlidir.

*Her dem ehl-i dillerün yanında yâridur kitâb
Mûnis-i evkâtı yâr-ı gam-küsâridur kitâb*

*Nitekim eglencesidür mâl u câhı câhilün
Ehl-i irfânun da mâl-ı bî şümâridur kitâb*

*Yeg dürür bin kân-ı zerden ehl-i fazla bir varak
Câhil almaz bir pula n’etsin ne kâridur kitâb*

*Gonca-veş dil-teng olanun gönlün açar gül gibi
San gül-i sad-berg-i fasl-ı nev-bahâridur kitâb*

*Ol kişi buldı cihân içinde yâr-ı bî-halel
Ey Latîfî her kimün yanında yâridur kitâb (Canım, 2000:9-10)*

Ömrünü kitaplarına, kitaplarını da milletine adayan Alî Emîrî Efendi, belki de bugün adından çok zikredilmesini, hayatını adanmış olduğu kitaplarına ve sahip olduğu binlerce ciltlik kütüphanesine borçludur. Şair, Kâşgarlı Mahmud’un Dîvânu Lügâti’t-Türk adlı eserini keşfetmesi ile bu ünü ikiye katlanmıştır. Alî Emîrî Efendi, Âşık Ömer ve Sünbülzâde Vehbî’nin dîvânları ile kitap okumaya başlamıştır. Dokuz yaşlarında iken amcası Şâ’ban Kâmî Efendi’nin kendisine hediye ettiği Mısır basması nâdir eserle birlikte şiirle hemhâliyeti artmış ve eserin içerisinde bulunan yaklaşık beş yüzden ziyâde şairin dört binden fazla şiirini ezberlemiştir. “Henüz dokuz yaşında iken büyük amucamız âti’t-terceme Kâmî Efendi hazretleri bendenize Mısır basması bir nevâdirü’l-âsâr verdi. Ne kadar sevdiğimi tarif edemem. Beş yüzden ziyâde suarâmızın hâvî olan dört bin beyt eş’arı az müddet içinde tamâmen ezber edildi” (Kadioğlu, 2014: 93).

Emîrî Efendi’nin kitap merakı çok küçük yaşlarda başlamış, Diyarbakır’da vaktiyle bir milyon kırk bin ciltlik bir kütüphanenin varlığı kendisini heyecanlandırmış ve ömrünün büyük bir kısmını kitap toplamaya ve kitap yazmaya hasretmiştir.

“Bende kitap merakı dokuz yaşında hâsıl olmuştur. Bu gün tam altmış senedir ne gecem gece, ne gündüzüm gündüzdür. Ömrüm kâmilen bu merak arkasında koşmuştur. Şöyle ki Diyarbakır’da bulunan beş yüz altı yüz sene evvel tamam 1.040.000 (bir milyon kırk bin) cildi havi bir kütüphane bulunduğunu pederim ve akrabalarım bana hikâye ederlerdi. Çocukluk bu ya böyle milyonluk bir kütüphane meydana getiremezsem bile, karınca

kararınca hiç olmazsa on beş bin yirmi bin ciltlik bir kütüphane meydana getirebilirim ya diyerek, dokuz yaşından şimdiye kadar tam altmış sene oluyor elime ne kadar para geçerse kâmilen kitap almaya hasr ve tahsis etmeye Cenâb-ı Hak ile ahd-ı misâk eyledim. İşte o tarihten beri kitap almaya başladım.”²

Emîrî Efendi, tercüme-i hâlini yazdığı Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid adlı eserinde, bir dönem tarih kitaplarına merak sardığını, lamba kenarında sabahlara kadar kitaplarla meşgul olduğunu, uyuduğu vakitlerde okuduklarını rüyasında tekrarladığını dile getirir. Öyle ki bu yoğun okuma süreci kendisinde birtakım rahatsızlıkların ortaya çıkmasına sebep olmuş ve doktorlar, kitap mütâlaalarına ara vermesi gerektiğini ve hava değişikliği için tebdîl-i mekâna ihtiyaç duyduğunu tembihlediklerini ifade etmiştir. “*Târihler mütala’asına dahi öyle bir meslek-i ciddiyâne ile sarf-ı evkât eyledim ki hâb u rahatı ve uykuyu gâib etdim. Lanba kenarında kitâb mütala’a ederken sabâh olmak defe’atle vâkı’ oldu. Uyusam kimse yanımda yatamazdı. Okuduğum kitapları sûret-i alenî ile tekrar edermişim. Artık zâif u bî-tâb düşdüm. Etibbâ bir müddet terk-i mutâla’a ile sigara içmeğe ve yâhud tebdîl-i havaya mecbûriyyet gösterdiler*” (Kadıoğlu, 2014: 94).

Muhtar Tevfikoğlu ise Alî Emîrî Efendinin kitap sevgisini şu şekilde dile getirmektedir: “*Alî Emîrî Efendi için hayat, kitaptan başka bir şey değildi. Gâyet sâde yaşar, kitap almak için nafakasını bile kesmekten zevkyâb olurdu. Onun için aşk, saâdet, hayat kitaplarıydı. Hayatını ekseriya vakfettiği Millet Kütüphânesinde geçirir, dâimâ ulemâ ve fuzelâ ile ünsiyet eder, etrafına toplanan genç dimağların ülfet ve mesâisinden, kendisine gösterdikleri ihtirâmattan son derece mahzuz olurdu. (haz duyardı)*” (1989,38).

a. Alî Emîrî Efendi Dîvânında Kitap

Bir kitap aşığı olan Alî Emîrî Efendi’nin dîvânı incelendiğinde kitap sevgisi, kitapla ilgili düşünceleri, okumuş olduğu kitapların şiirlerine yansımaları açıkça görülmektedir. Dîvânda kitabın farklı açılardan ele alındığını görüyoruz. Alî Emîrî Efendi, bazen kâinatı bir kitaba benzeterek kâinat kitabını okumamızı telkin eder, bazen nâdir bulunan bir kitabın kıymetini dile getirir, bazen de kıymetli bir eseri ehil olmayan kimseye vermemenin gerekliliğini ifade eder.

Aşağıdaki beyitlerde Alî Emîrî Efendi, kitaba sadece kendisinden istifâde edilebilecek bir nesne olarak değil aynı zamanda her geçen gün kendisine aşkın arttığı bir sevgili olarak bakar.

*Âşıkân mâ’şûk-ı gunâ-gûna rabt-ı kalb eder
Ehl-i aşkem ben de ma’şûk-ı güzînimdir kitâb
(AE Manzum 39:44a)*

² Bkz. Ali Emîrî, Mir’atü’l-Fevâid Fî Terâcimi Meşâhir-i Âmid, (Hzl. Günay Kut, Mesud Öğmen, Abdullah Demir), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014, s.59; Ali Emîrî, “*Diyarbakırda Vaktiyle Birmilyon Kırk Bin Cildlik Büyük Bir Kütüphane Vardı*”, Tarih ve Edebiyat Mecmuası, S.2, s.25-33; Kemal Çelik, *Bir Kitap Dostu Ali Emîrî Efendi*, Ankara, 2007, s.93.

Aşağıdaki beyitte ise nereye giderse yanında uykuya varsa rüyasında kitabın hep olduğunu dile getirir.

*Gülşene gitsem de yanımda berâberdir kitâb
Uykuya varsam da dersim gösterir rü 'yâ bana
(AE Manzum 37: 11a-12a)*

Alî Emîrî Efendi, aşağıdaki beyitlerde dünyada istediği gibi bir dost bulamadığını ancak en iyi dostların kitaplar olduğunu ifade eder. Kitap, mana ve mazmûnların yer aldığı bir gül bahçesidir. Bu bahçenin gülleri kitabın yaprakları, kalem ise destanlar söyleyen bir bülbül gibidir.

*Bulmadım dünyâda gitdi kendime bir âşinâ
Hamdüllillâh âşinâ ders ü kitâb oldu bana*

*Sâha-i mazmûn u ma' nâ gülsitânımdır benim
Güllerim evrâk hâmem bülbül-i destân-serâ
(AE Manzum 37: 11a)*

Alî Emîrî Efendi için hayat adeta kitaptan ibarettir. Onun için aşk ve saâdet kitap demektir. Bahçeye dinlenmeye gitse kitaplar yanında, gece uykuya varsa rüyasındadır. Şehrin insanları eğlenmek için çeşitli eğlence yerlerine giderken O, kitap sayfaları arasında ilim tahsil etmekten zevk aldığını belirtmektedir. Her kitap kendisi için süslü birer sevgili gibidir.

*Gülşene gitsem de yanımda berâberdir kitâb
Uykuya varsam da dersim gösterir rü 'yâ baña*

*Lu' b ile zevk ü safâ etmektedir etfâl-ı şehîr
Ben ise tahsîl ile etmekdeyim zevk ü safâ*

*Nezd-i ikdâmımda bir mahbûb-i zîbâ her kitâb
Bir gülistândır içinde sâha-i 'ilm ü 'alâ
(AE Manzum 37: 11a)*

Alî Emîrî Efendi, dîvânında *Nevâdirü'l-âsâr* dediği ve kendisi için büyük önem arz eden ve sık sık mütâlaa ettiği kitapların bazılarında şu şekilde bahsetmektedir:

*Kırâat eyleriz İbn-i Esîri geceler gâhî
Gehî vermekteyiz Hâkâniye birlikte çok ma' nâ*

*Hele Mes'ûdi bî-hem ibn-i Haldun gibi târihler
Bize olmaktadır dâim gîdâ-yı rûh-i ten pîrâ*

*Gece gündüz bize yâr u enîs ü hem-nîşîn oldu
Zâhir ü Hâfız-ı Kaânî vü Dîvân-ı Mevlânâ*

*Harîri İbn-i Fâriz Mesnevî mânendi çok ‘âlf
Kitâblar dem-be-dem olmakda yârân-ı safâ-bahşâ
(AE Manzum37: 32b-34a)*

Alî Emîrî Efendi, Mevlânâ'nın kitaplarına çok önem verir. Mevlâna redifli gazeller kaleme aldığı gibi onun kitaplarından da etkilendiğini, yazmış olduğu bir tahmiste şu şekilde dile getirir:

*Ne ‘âlidir kitâb-ı Hazret-i Mollâ-yı Rûmînin
Kemâliñ âfitâbı Hazret-i Mollâ-yı Rûmînin
Emîrî ‘abd-i bâbı Hazret-i Mollâ-yı Rûmîniñ
Der-i devlet- me’âbı Hazret-i Mollâ-yı Rûmînin
Olur Zîver kanâ‘at ehline me‘vâ-yı istiğnâ
(AE Manzum 38: 75a-75b)*

Başka bir beyitte ise;

*Kalır mâ-dûn-ı efkârında kayd-ı mâ-sivâullâh
Kitâb-ı Mesnevîden şol muhakkık kim sebak-hândır
(AE Manzum 37:47b)*

Alî Emîrî Efendi, hem nazmında hem de nesrinde kitaba olan aşkı dile getirmiştir. Muhtar Tefvikoğlu bu aşkı şu ifadelerle özetler: “Yüzyılları dolduran bir büyük maceranın safhalarını kitap sayfalarında yaşadı. Üzüntülerini, kederlerini, kırgınlıklarını eski kitapların yıpranmış ciltlerinde, sararmış yapraklarında unuttu. Bir kısmı el yazması binlerce eski eser kendi gözünden bile sakınarak muhafaza ettiği sevgilileriydi. Dünyasının ufukları onlarla ağarıyor, onlarla kararıyordu” Kendisi de “Şayet bir meslek sahibi olmayı düşünseydim, şüphesiz kitapçı olurum” (Tefvikoğlu, 1989:38). Gerçekten de Alî Emîrî Efendi, nazlı bir sevgili gibi kitaba yaklaşmakta, kendisinden ödünç kitap isteyenlere karşı da temkinli davranmaktadır. Ezhâr-ı Hakîkat adlı eserinde mensur olarak dile getirdiği “Bir kitab meraklısından, nâdir bir kitabını istemek anı büyük bir felâkete uğratmaktadır.” hakikatini dîvânında ise şu mısralarla ifade eder:

*Emîrî naqş-ı esrâr-ı dili keşf etme ağıyâra
Emânet verme nâ-dâna kitâbıñ kadrini bilmez
(AE Manzum 39: 131b)*

Bir sevgili gibi gördüğü kitaplarla yaşamak kadar, kitaba dair hasbîhâli de çok sevmekte, yaratıcıdan Fuzûlî'nin “Yâ Rab belâ-yı aşk ile kıl âşinâ beni” dediği gibi kendisi de “Yâ Rab kitâb-ı feyze beni eyle âşinâ” temennisinde bulunur.

*Her sohbete müreccağ olur sohbet-i kitâb
Yâr u habîbim oldu benim hazret-i kitâb
(AE Manzum 39:40a)*

*Ben istemem hadîka-i şahrâ-yı maṭlabı
Yâ Rab kitâb-ı feyze beni eyle âşinâ
(AE Manzum 37: 1b-3a)*

Alî Emîrî Efendi'nin dîvânındaki kitap ile ilgili beyitler tetkik edildiğinde kitabı genel olarak şu sıfatlarla vasıflandırdığı görülmektedir:

1. Her sohbeta tercih edilen
2. Koruyucu bir muska
3. Nazlı bir sevgili / yâr
4. Yeryüzü ve gökyüzü
5. Sine-i şevkinde sığınılacak yer
6. Mâzîyi keşfetme için bir dürbün
7. Büyük âlimlerin bıraktığı bir yâdigâr
8. Ömrün güzel geçmesine sebep olan yüce bir nesne
9. Nereye gidilirse gidilsin yanında bulundurulması gereken bir arkadaş
10. Feyze vesile olan bir kaynak
11. Manaları açılmamış güllerin bulunduğu bir gül bahçesi
12. Hüzünlü vicdân için bir sevinç yeri
13. Gezip dolaşma yeri / seyrangâh
14. Çeşit çeşit yazıları âdeta sümbüle benzeyen bir bahçe
15. Tükenmeyen bir servet
16. Hoş kokulu bir inci
17. Geceyi aydınlatan bir mücevher
18. Varlığı ile gurur duyulan ve kendisine ilticâ edilen bir rehber
19. Aşık olunacak en güzel sevgili
20. Birlik sırlarının saklı olduğu eser
21. Din ve dünya sermayesi

EK 1:“Kitâb” Redifli Gazeller

1

fâ‘ ilâtün fâ‘ ilâtün fâ‘ ilâtün fâ‘ ilün³

1 Sîne-i şevkîmde bir hırz-ı yakînimdir kitâb
Dîde-i endîşede nûr-ı mübînimdir kitâb

2 Ondadır envâr-ı K̄ur’an ondadır feyz-i hadîş
Âb u tâb-ı ruḥda îmân u dînimdir kitâb

3 ‘Âlemiñ mâzîdeki aḥvâl-i gün-â-günunu
Keşf için mu‘ciz-nüma bir dūr-bînimdir kitâb

4 Nice biñ ma‘nâ-yı kudret gösterir her cilvesi
Dîde-i ḥaḳ-bîne yâr-ı meh-cebînimdir kitâb

5 ‘Âlem-i ervâhı me’vâ eyleyen yârân ile
Güft u gūya bir ṭarîḳ-i nev-zemînimdir kitâb

6 Yâdigârıdır nice ‘allâme-i dânişveriñ
Zîb-i dest-i ḥürmete faḥr-i güzînimdir kitâb

7 Dilber-i nev-ḥaṭṭa baḳmam var iken ḥaṭṭ-ı suṭûr
Dil-sitânım dil-ber-i feyz-i âferînimdir kitâb

8 ‘Âlemiñ her faşlını siyyân eder eğlencesi
Ḥoş geçer ‘ömrüm benim ḥuld-ı berînimdir kitâb

9 Ey Emîrî her fazîlet ehli şâyândır dese
Bâ‘iṣ-i feyzim enîs-i nâzenînimdir kitâb

³ Millet Kütüphanesi, AE Manzum 39: 44 a.

2

fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün⁴

- 1 Hem enîsim hem celîsim qarînimdir kitâb
Yâr-ı cânımdır habîb-i nâzenînimdir kitâb
- 2 Gülsitânımdır gül-i ne'şküftedir ma' nâları
Bir meserret-gâh-ı vicdân-ı hazînimdir kitâb
- 3 Sünbülistândır hutût-ı nev-be-nevdir sünbülü
Bir teferrücgâh-ı tab'-ı şevk-bînimdir kitâb
- 4 Rûz u şeb şarf eylerim ammâ tükenmez şervetim
Şeb-çerâğım gevherim dürr-i şemînimdir kitâb
- 5 Bir muţalsam kenz-i lâyefnâsıdır endişemin
Kâinâta vâridât-ı nev-zemînimdir kitâb
- 6 Ondadır esrâr-ı vaḥdet Ondadır aḥkâm-ı dîn
İftihârım ilticâgâhım mu'înimdir kitâb
- 7 'Âşıkân ma' şûk-ı gunâ-gûna rabṭ-ı kalb eder
Ehl-i 'aşkımda bende ma' şûk-ı güzînimdir kitâb
- 8 Sırr-ı kevneyne birer âyinedir her şafḥası
Ḥâşılı sermâye-i dünyâ vü dînimdir kitâb
- 9 Ben niçün geldim demem artık Emîrî 'âleme
Nûr-baḥşâ-yı dil-i ḥaḳḳa'l-yaḳînimdir kitâb

⁴ Millet Kütüphanesi, AE Manzum 39: 44 a.

3

mef' ulü fâ' ilâtü mefâ' ilü fâ' ilün⁵

- 1 Her sohbete müreccaḥ olur sohbet-i kitâb
Yâr-ı ḥabîbim oldu benim ḥazret-i kitâb
- 2 'Aynımda âsümân u zemîn bir kitâbdır
Etdim ḳabûl-ı mes'ele-i vaḥdet-i kitâb
- 3 Yazmak kitâb-ı ekmele olur mücib-i şeref
Mes'ûd eder mü'ellifî şöhret-i kitâb
- 4 Ḳalb-i yetîmi eyleyen âzurde-i melâl
Güyâ ki ka' beden ediyor sirḳat-i kitâb
- 5 Ḳalmazdı fâzîlân arasında bu ḳîl ü ḳâl
Ser-beste olmasaydı eḡer ḥikmet-i kitâb
- 6 Ta'yîbe-i himmet eyleyelim ḳalb-i bî-kesi
Ta'mîre sa'y ile idelim ḥürmet-i kitâb
- 7 Bir şey' Emîrî olmaz aña ḳâbil-i ḳıyâs
'İndimde başḳadır şeref ü raḡbet-i kitâb

⁵ Millet Kütüphanesi, AE Manzum 39: 40a.

